

СЕРЕДНЬОВІЧНА КУЛЬТУРА ЯК ОБРАЗ РОМАНУ «ТИСЯЧОЛІТНІЙ МИКОЛАЙ» ПАВЛА ЗАГРЕБЕЛЬНОГО

У даній статті аналізується багатомірність естетичних зацікавлень в історії культури Павла Загребельного та його майстерність відтворювати в своїх історичних романах картини певної епохи. Наголошується розвиток ідеї збереження культурної спадщини українського народу письменником у своїй романістиці впродовж 60-90-х років ХХ століття. Згадано джерела фактологічного матеріалу для опису освіти, мистецтва, етнографічних аспектів середньовічної України. Розглянуто описи, згадки, алюзії щодо середньовічного культурного простору Київської Русі, України ХVІІ століття в контексті світової культури та у співставленні з російською культурою в першій книзі роману «Тисячолітній Миколай» Павла Загребельного. Йдеться і про актуалізацію проблеми місця духовної еліти нації в історичному розвитку нашої держави.

Ключові слова: київські літописи, літературна медієвістика, автокоментар, інтерпретація, європейська освіта, християнство, духовність.

В данной статье анализируется многомерность эстетических интересов в истории культуры Павла Загребельного и его мастерство отображать в своих исторических романах картины определённой эпохи. Подчеркивается развитие идеи сохранения культурного наследия украинского народа писателем в своей романистике на протяжении 60-90-х годов ХХ века. Упомянуты истоки фактологического материала для описания образования, искусства, этнографических аспектов средневековой Украины. Рассмотрено описание, упоминания, аллюзии относительно средневекового культурного пространства Киевской Руси, Украины ХVІІ века в контексте мировой культуры и в соотношении с российской культурой в первой книге романа «Тысячелетний Николай» Павла Загребельного. Речь идёт и об актуализации проблемы места духовной элиты нации в историческом развитии нашего государства.

Ключевые слова: киевские летописи, литературная медиевистика, автокомментарий, интерпретация, европейское образование, христианство, духовность.

Pavlo Zagrebelnyi's aesthetic interest multidimensional in the history of the culture, his mastery to depict different epochs in his historical novels are analysed in the article. The development of the writer's idea of Ukrainian cultural heritage preservation during 60-90 of 20th century is accented. Factual material sources for drawing of education, art, ethnographic aspects of medieval Ukrainian are pointed out. Mentions, descriptions, allusions of the cultural space of Kyivan Rus, Ukraine of 17th century in the context of the world history and in comparison with Russian culture in the first volume of the novel are considered. Actualization of the problem of spiritual elite's place in the historical development of our state is also accented.

Key words: Kyiv chronicle, literary medievalism, autocommentary, literary interpretation, European education, Christianity, spirituality.

Українська історична романістика останніх 50-х років асоціюється з іменем Павла Загребельного так само, як гендерна проза останніх десятиліть з іменем Оксани Забужко. Водночас, читаючи романи корифея українського історичного роману не

перестаєш дивуватися, наскільки його твори відповідають сучасному баченню гендерної проблематики. Його навіть номінують феміністом в українській літературі. Ще б пак, адже образ Роксолани з однойменного історичного роману

Павла Загребельного став загальновідомим, а за «Євпраксією» вчителі історії середніх віків ілюструють етику середньовічної Західної Європи. Всі дослідники сходяться в одному, що Павло Архипович Загребельний був у своїх романах сумлінним і талановитим дослідником історії європейської цивілізації. Він перегорав тисячі фоліантів з різних галузей життя тих народів, які діяли на сторінках його романів. Зокрема, пишучи роман «Тисячолітній Миколай», він до літературного осмислення задіяв величезну кількість фактів з часів прийняття християнства на Русі та періоду Бароко. Ще в романах 60-70-х років минулого століття «Диво» та «Євпраксія» письменник багато уваги приділив питанням культури середньовічної України – Київської Русі. Його герої – Сивоок і Євпраксія змальовані на тлі звичаїв, культури і освіти свого народу та у неприйнятті нав'язуваного їй чужинського – Сивооку – мистецтва, Євпраксії – способу життя.

Інтерес письменника до історії культури свого народу, пошуки відповідей на питання щодо менталітету українців, турбота про майбутнє своєї країни – все це відбилосся в його романі «Тисячолітній Миколай» (1994). Цей твір П. Загребельного вже став об'єктом читацької уваги, але не студійований науковцями. Його згадують у своїх статтях Санакоєва Н. [12], Нестерук С. [8], Голота Л. [2], але не з питань цілісного сприйняття культури середньовічної України. Саме цей аспект нам видається досить цікавим для аналізу, адже у романі «Тисячолітній Миколай», як і у всій історичній романістиці П. Загребельного, зустрічаємось із «повсякчасним творчим бунтом» [13, с. 57], із запереченням і роздумами над історичними фактами, процесами в контексті сьогодення з проєкцією на майбутнє. Звертаючись до біблійних та агіографічних сюжетів та образів середньовіччя, які відбивають загальнолюдські ідеали, П. Загребельний відтворює актуальні проблеми сучасності, що, за справедливим твердженням А. Нямцу, є невичерпаними ідейно-семантичними можливостями [9, с. 75].

У розділі «Смерд» письменник подає картини життя Київської Русі під час, коли Володимирові йшлося про християнізацію русів. Інтерпретується язичництво як простих селян, так і князівське, яке мусило поступатися новій вірі. Йдучи за старокиївськими літописами, романіст говорить про багатоженство князя і міфічну кількість його наложниць, про історію одруження з візантійською цесарівною Анною. За реконструйованим М.Ю. Брайчевським «Аскольдовим літописом» оповідається про існування християн і церков у Києві за сто років до Володимирового хрещення, а за «Повістю минулих літ» – про хрещення княгині Ольги. Через опис історії хрещення князя Володимира у Корсуні передано звістку про обряд, а також деталі з архітектурного ансамблю цього стародавнього міста. Охрещений був Володимир у баптистерії найбільшої з шести храмів корсунських – церкві Різдва Богородиці. Вінчання, яке (за літописом) князь прийняв з Анною там само, було досить пишне.

Власне від вражень під час вінчання молодий Миколай вирішує також стати християнином, бо мріяв і про своє весілля з язичницею Назимкою. П. Загребельний різними засобами змальовує двовір'я, в якому жили русичі з часів хрещення. Для головного героя – Сміянка Миколая роздвоєність у вірі була тяжким випробуванням: «Темною була моя душа, сполоханими тінями металися в ній безмовні боги наші, а новий бог ромейський насуплено спостерігав за тим безладним метанням» [5, с. 36]. Зауважується, що золоті ризи і хрести та «урочисто-погрозливі виспиви» були чужими, ледь зрозумілими і спокою душі новонаверненому християнину не давали. Лякали і проповідь смирення і покірливості, страх перед карою Божою. Акцентуючи думку, що Миколай все той же давній Сміяно і у його пам'яті збережено язичницький світ, інтерпретуючи літописну легенду про Видубичі, письменник оповідає історію розправи над Перуном на догоду княгині Анні. «Суд скорий і неправедний» асоціюється із сьогоденням. П. Загребельному болить така запопадливість у зміні віри та ревність у посоромленні віри батьківської: «дивувалися незбагненній затятості цих, здавалося б, лагідних людей, що з такою несамовитістю топтали бога, якому ще вчора вклонялися» [5, с. 39].

А у хрещенні киян, коли за Володимировим наказом їх було зігнано до Ручая і там влаштовано велику спільну купіль, проглядається джерело – відома пам'ятка книжності Київської Русі – «Слово про Закон і Благодать» митрополита часів Ярослава Мудрого Іларіона та яскрава картина спротиву і остороги перед новою вірою за «Повістю минулих літ» та за «Словом святого» Григорія, відомого ще під назвою «Слово про ідолів» [5, с. 408-406]. Уособлює в романі на протигагу хиткому у вірі Сміяну-Миколаю його кохана Назимка, яка вірна давнім звичаям і з родом своїм протистоїть хрещенню втечею, замкненням у Пущі. Вона ж символізує мудре жіноче начало. Власне за таке ставлення до жіноцтва П. Загребельного називає дехто з літературознавців яскравим представником гендеру. Це можна підтвердити і цитатою з «Тисячолітнього Миколая»: «Може, споконвіку ведеться так, що чоловіки шукають і здобувають істину, а її хранительниці – жінки?» [5, с. 42].

Серед культових пам'яток, які були зведені на Русі по Володимировому хрещенню, згадуються у творі церква Василя, де стояв до того Перун, та Десятинна церква біля князівського двору. Традиційні язичницькі свята Калити і Корочуна у Миколая викликають світлі спогади і сподівання радісного відпочинку, веселощів. Ці два свята в очікуванні героя багато значать, адже це великі свята. Свято Калити (або Калети) відбувалося впродовж тижня, коли активність Сонця найменша. Обрядовий корж у сонячній формі – калету – кусали як живий вогонь, який був «спрямований на розбудження еротики та ворожіння на злоб» [5, с. 216]. А під час радісних святка бога Корочуна (карачуна, кречуна), «який вкорочує ніч та повертає кутю і вар своїм батькам і дідам», мріяв Миколай побачити

кохану Назимку. Адже вона дідові Плюті, у якого в той час жив Миколай, має понести вечерю [5, с. 63]. Власне, автор відновлює в історичній пам'яті це свято, бо в наші дні культ Корочуна «загубився в пам'яті народу» на протигагу традиційному і чисто народному культу Дідуха [5, с. 247]. Мріє Миколай, що він буде обсіпати Назимку та її матір Горину житом-пшеницею, як це і належить за звичаєм.

Згадується у романі і звичай обирати собі пару на Купала, коли Миколай і Назимка приймають рішення впасти в обійми древньої Приї – богині весни, родючості, кохання і шлюбу [5, с. 79]. А під час Щедрого Вечора героєві пригадуються щедрівки, в яких душа виспівувала ті магічні слова, якими просила щедрого Дажбога доброго врожаю для господарів.

Противлення русичів прийняттю християнства навзаєм давнім язичницьким віруванням озвучує дід Плюта у розмові з Миколаєм, підсумовуючи свої докази таким аргументом: «Ми не присягаємо своїм богам, і ми всі – вільні. Ви ж попихачі в свого бога. А хто стане попихачем у бога, буде попихачем і в людей» [5, с. 77].

Антипод Миколая – його рідний брат Марко, вчинивши за наказом ромейської царівни Анни підпал непокірних язичників, ужахнувся своєму злочину і «пішов у чорноризці». Цей образ чорноризця-літописця має виток як від легенди про святих з «Києво-Печерського патерика», так і з «Повісті минулих літ». Не оминається і згадка про те, що літописи переписувалися, редагувалися, що і було використано істориками імперії не завжди задля істини, а для фальсифікації: «А де наша історія? Розмикали, перепаскудили, затоптали в бруд і нищість царі, пері, писарі...» [5, с. 83]. Алюзії до Шевченкової сатири чітко проступають в цих рядках.

Про те, як прийшло до русичів «почитаніє книжне», описує П. Загребельний серед низки заходів у християнізації Русі за «Повістю минулих літ»: «Володимир звелів одбирати в нарочитої чаді дітей і віддавати на вчення книжне, якого й досі й не знано, але про яке давно вже було пророцтво, глаголюще: во оні дні почують гласії слова книжні і ясен буде язык гугнивих» [5, с. 43]. Йдеться тут про біблійні джерела. Врахуємо, що Біблія була добре знаною книгою для письменника. Її значення у культурному розвії людства для автора було незаперечним. В одному із інтерв'ю він сказав: «...я цитував її в історичних романах, я зібрав цілу бібліотеку Біблій... Ця книга – вічна...» [5, с. 11]. І використовує посилання на її рядки письменник як історик і художник, добре орієнтований у європейській та вітчизняній медієвістиці. Наприклад, в одному із інтерв'ю він говорить про відому науковцю книгу Й. Гейзінги «Осінь середньовіччя» [5, с. 127].

Період Бароко в культурі України подано в розділі «Козак». Вступом до нього є прикра пригода Миколая – Марка, коли той – чиновник високого рангу України радянських часів – виявив у розмові

з високопосадовцем Угорщини невігластво щодо середньовічної історії своєї країни, адже він не читав ні «Історії України-Русі» М. Аркаса, ні праць Грушевського, Яворницького і Крип'якевича. За них міг радянський громадянин отримати сім років таборів і п'ять років заслання. Змирявся перед владою Марко, не читав забороненої нашої історії. Миколай іронізує, звертаючись до авторитету Т. Шевченка: «Ще як були ми козаками...» [5, с. 96].

Був насправді Миколай Несміяновський ієромонахом Братського монастиря і даскалом Києво-Могилянської колегії. Сплачував кошти за його навчання брат – сотник Черкаського полку Марко Сміян. Йшла визвольна війна 1648-1654 рр., і в цей час Колегіум зазнав значних втрат. Про засоби виживання спудеїв колегіуму звідомляється автором факт, коли вихованці Київської Академії били чолом російському царю, аби дозволено інокам Києво-Богоявленського училищного братства збирати подавання в Росії не один раз в шість років, а вдвічі більше. І це тоді, як кращі школярі Академії були покликані ще раніше до Москви для перекладу і виправлення богослужбних книг, адже Київ ще з часів Володимира і Ярослава був славен «високою вченістю, мужами просвіщенними...» [5, с. 97]. Пишається герой тим рівнем освіти, який давала Києво-Могилянська академія. Згадує, що спудеї впродовж восьми або дванадцяти років навчання опановували багатьма мовами; зокрема – слов'янською, грецькою, латиною. Завдяки цьому їм були доступні і давні літописи, і писання отців церкви, «і елінські рукописання з священної гори Афонської, і книги з Венеції, Кракова, Парижа, Амстердама» [5, с. 98]. Київські вчені з їх книгами історичними, математичними, філософськими і богословськими давали знання, освіту і росіянам. Як зауважував ще І. Огієнко: «Земляки несли нашу культуру «на далеку північ, збудили її од віковичного дрімання і заклали там міцні підвалини нової культури» [10, с. 68]. П. Загребельний подає безліч фактів, відомих нам за працями І. Огієнка [10], В. Микитася [7], В. Шевчука [15], про те, що «київська книга завоювала Москву без гарматної стрілянини, тихо, мирно, але всевладно» [5, с. 103]. Письменник виділяє діяння і книги Петра Могили, Спифанія Славинецького, Арсенія Сатановського, Інокентія Гізеля, Лазара Барановича. Перед очима читача вимальовується склад першої у Москві книгарні, яку відкрили вихідці з України. Особливим попитом, зазначає романіст, користувався Києво-Печерський патерик та Кирилова книга, укладені киянами. Серед книг західноєвропейськими мовами і латиною, які видавалися за межами Московської держави, як згадується у романі, названо переважно праці істориків, які були опрацьовані і використані у XVII столітті письменниками та істориками України. Йдеться про «Хронограф» Герберштейна, «Хронограф» Гваньїні, твори Яна Длугоша і Матвія Стрийковського. Відомо, що всі ці книжки були в користуванні авторів української історіографічної прози і посилання на них як джерела знаходимо у «Синописі» Пантелеймона Кохановського, Гус-

тинському літописі, «Кройніці» Феодосія Софоновича.

Про досить швидке згортання пошанування української книги у Москві говориться як про втрату щодо європейських можливостей для росіян та репресії проти українських діячів культури, науки і релігії. Сумно констатує автор «азіатство» російської верхівки у ставленні до впливу української культури, жорстку цензуру: «не самознищуватися заради символів і святинь, а знищувати інших, при тім назначаючи ті символи, знаки, слова і букви за власною забаганкою й примхою, які вперто називано державними потребами, загальним добром, Божим велінням» [5, с. 110]. Як варвари спалювали державні московські книги, які у них вважалися небезпечними. Особливо це стосувалося книг, в яких говорилося про безчестя предків великих государів російських.

Як потерпали українські клірики з європейською вишколкою, яких не любили і переслідували в Росії, так само на прикладах окремих знакових осіб духовного сану звідомляє П. Загребельний. Про прагнення до збереження незалежності української церкви від московської в часи Хмельниччини і після автор нагадує у зв'язку зі ставленням російського кліру до вченості українських духовників. Йдеться і про таке, що «митрополити київські Іов Борецький, Петро Могила, Сильвестр Коссов були ерудовані, дбали про належні науки к увіченню побожного живота для людей заумних і простого стану, а московські патріархи ставилися царями не за вченість, а лиш за послухання» [5, с. 117]. Наголошується і думка про те, що пастері українські не були проти астрономії, географії, грецької міфології, не боялися вводити до богослужбових книг, що набуто було із світських знань. Вони

«не вбачали в тому ідолослужіння, як московські ієреї» [5, с. 117].

Серед духовних вчених пастирів українських виділяє автор Лазаря Барановича за його розважливості і порядності, нагадуючи його дружбу з відомим автором книги «Мир з Богом Чоловіку» Інокентія Гізеля. Але дорікає його довірливості у стосунках з російським кліром, коли була зчинена розправа патріархом Никоном та коли було підписано російським царем і польським королем Андрусівську угоду. Натяк на його популярну в українського і польського читача книгу «Меч духовний» звучать у авторському побажанні: «Мав би святий чернігівський або митрополит київський вийти проти чужої рати і об'явити: «Я візьму в праву руку меч, а в ліву хрест, і буду стояти проти ратей обох государів» [5, с. 133]. Для України настала Руїна, настав час, коли темнітиме в очах від профанів і невігласів, душу від яких треба вберігати. Такою думкою завершується розділ, в якому оприявлено образ української культури і освіти в середині буремного XVII століття.

Підсумовуючи, зазначимо, що образ середньовічної української культури змальовується автором за конкретними історичними джерелами. Він є частиною образу духовного світу українців X-XVII століть. П. Загребельний акцентує проблему шанобливого ставлення до звичаїв народу, які беруть свої початки з прадавніх, язичницьких часів. В образі середньовічної культури письменник зауважує співіснування новітнього, християнського і традицій язичництва. Йдеться і про утиски для розвою європейської культури під час зросійщення України. В цілому цей образ актуалізує питання самоідентифікації нації і вписуваності її культури у загальноєвропейський контекст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Войтович В. Українська міфологія / В. Войтович. – К. : Либідь, 2002. – 664 с.
2. Голота Л. Тисячолітні параболи Павла Загребельного / Любов Голота // Слово Просвіти. – 2004. – Ч. 34(254). – С. 11–12.
3. Загребельний П. Диво : [роман] / Павло Загребельний. – Харків : Фоліо, 2001. – 638 с.
4. Загребельний П. А. Думки нардохрист / Павло Загребельний. – К. : ВД «КМ Academia», 1998. – 130 с.
5. Загребельний П. Тисячолітній Миколай : [роман] : Ч. 1 / Павло Загребельний. – Харків : Фоліо, 2003. – 399 с.
6. Крисаченко В. С. Україна на сторінках Святого Письма та витяги з першоджерел, що засвідчують процес поширення християнства на теренах України від Апостола Андрія до князя Володимира / В. С. Крисаченко. – К. : Наукова думка, 2000. – 488 с.
7. Микитась В. Л. Давньоукраїнські студенти і професори / В. Л. Микитась. – К. : Абрис, 1994. – 288 с.
8. Нестерук С. Образи – символи в творчості Павла Загребельного / С. Нестерук // Слово і час. – 1999. – № 8. – С. 62–65.
9. Нямцу А. Основи теорії традиційних сюжетів / А. Нямцу. – Черновці : Рута, 2003. – 78 с.
10. Огієнко І. Українська культура : Репринтне відтворення видання 1918 року / І. Огієнко. – К. : Абрис, 1991. – 272 с.
11. Панченко В. Урок літератури : Книга для вчителя / В. Панченко. – Кіровоград : Вид-во ДЛАУ, 2000. – 200 с.
12. Санакоєва Н. Втілення етнопсихологічної концепції особистості в романі П. Загребельного «Тисячолітній Миколай» / Н. Санакоєва // Південний архів. Філологічні науки. Зб. наук. праць. – Вип. XXXI. – Херсон : ХДУ, 2005. – С. 114–120.
13. Учені про ювеларів. Микола Жулинський. Раїса Мовчан. Анатолій Шпиталь // Слово і час. – 1999. – № 8. – С. 55–61.
14. Фащенко В. У глибині людського буття / В. Фащенко // Фащенко В. Глибині і розмаїття дивосвіту. – Одеса : Маяк, 2005. – С. 582–605.
15. Шевчук В. Муза Роксоланська. Українська література XVI–XVIII століть: У 2 кн. / Валерій Шевчук. – Книга друга. Розвинене бароко. Пізнє бароко. – К. : Либідь, 2005. – 728 с.

Рецензенти: Білоус П.В., д.філол.н., професор,
Родіонова І.Г., к.філол.н., доцент